

MODERN DÖNEM SURIYE VE HALEP TÜRKMENLERİ*

MODERN PERIOD SYRIA AND ALEPPO TURKMENS

Ahmet Emin DAĞ**

Öz

Suriye coğrafyasına yerleşmeleri üzerinden bin yılı aşkın bir süre geçmiş olan Türkmenler, tarihsel süreç içinde köklü izler bırakmış bir topluluktur. Büyük bölümü Halep ve çevresinde yaşayan Türkmenler, modern dönemle birlikte büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Osmanlının yıkılışı ve Modern Suriye'nin ortaya çıkışındaki çalkantılı süreç boyunca yaşanan toplumsal kırılmalar bağımsızlık sonrasında tüm siyasal ve toplumsal yapının oluşumunda belirgin izler bırakmıştır. Bu izlerin öne çıkan özelliği ise Suriye toplumunu oluşturan tüm etnik ve mezhebi unsurlar arasındaki ilişkilerde gözlenmektedir. Fransız manda idaresi altında ötekileştirilen Türkmen topluluğu, 1946 sonrasındaki ulus inşa sürecinde Suriye'deki milliyetçi Arap iktidarları için de çok sevimli görünmüyordu. Varlığı bin yılı aşan Türkmenlerin yeni devletin inşa sürecinde oynayabileceği olumlu rolleri görmezden gelen bu yaklaşım, yakın döneme kadar varlığını korudu. Türkiye-Suriye ilişkilerinden de etkilenen Türkmenler, siyasal çalkantılarla dolu bir ülkede yaşamının getirdiği sıkıntılarla baş etmeye çalışırken, varlığını hep koruma mücadelesi vermiştir. Bugün bu büyük kültürel miras, Arap Baharı ile birlikte yeni bir dönemin eşliğinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Suriye Türkmenleri, Halep, Halep Türkmenleri

Abstract

The Turkmen, who have been living in the Syrian geography for over a thousand years, are a community that has left deep-rooted traces in the historical process. The Turkmen, who mostly live in and around Aleppo, have undergone a great transformation with modern times. The collapse of the Ottomans and the social turmoil during the turbulent process of the emergence of modern Syria left marked marks in the formation of all political and social structures after independence. The distinguishing feature of these traces is observed in the relations between all ethnic and sectarian elements forming the Syrian society. The Turkmen community, customized under the French mandate, did not look very charming for the nationalist Arab rulings in Syria during the post-1946 nation building process. However, this approach, from the fact that the Turkmens whose existence was over a thousand years did not see the positive role they could play in the construction of the new state, maintained its existence as much as the recent period. Turkmen are affected by the Turkey-Syria relations, brought to live in a country filled with political turmoil while trying to cope with adversity, it gave the fight to protect the assets. Today this great cultural heritage is on the verge of a new era with the Arab Spring.

Keywords: Syria, Syrian Turkmens, Aleppo, Aleppo Turkmens

* Bu makale, tarafımdan hazırlanan *Halep Türkmenleri 1918-2008* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010) isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İnsamer)*, İstanbul / Türkiye, ahmetemindag@gmail.com

Giriş

Türklerin Suriye başta olmak üzere Ortadoğu coğrafyasına yerleşmeleri, bin yıldan daha uzun bir süre öncesinde kölemen ya da ücretli asker olarak Bağdat'taki Abbasi halifesinin ordularına alınmaları ile başlamıştı. Bu süreçte bölgeye Kayıgılı, Kıpçaklı, Karluklu, Azgıçoğlu, Yamakoğlu ve daha sonradan da Oğuzlar ve Tokuzoğuzlar'ın başını çektiği bir Türkmen akışı yoğun olarak yaşandı. Abbasiler döneminde (750-1258) başlayan bu göçlerde binlerce Türk savaşçı, kendi komutanlarının liderliğinde Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'nun birçok bölgesine yerleşmişti.¹

Türkmen yerleşimi döneminde bugünkü Suriye coğrafyasına gelişlerini üç büyük dalga halinde incelemek mümkündür: Türk komutanların XI. yüzyılda Kuzey Suriye'ye girişinden Selçuklu Sultanı Melikşah'ın saltanatının ikinci yarısına kadarki dönem Türk iskânının birinci dalgasını oluştururken,² XIII. yüzyılda Moğol istilası nedeniyle Türkistan, Horasan ve Anadolu'dan göç ederek gelen yerleşimcilerin bölgeye iskân edilmeleri ikinci dalgayı getirdi.³ Bölgenin XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denetimine geçmesi ardından iskân edilen boyların yerleşme süreçleri de Türkmen varlığının üçüncü aşamasını başlattı.⁴

İstikrarlı biçimde geçen 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti boyunca bölgedeki Türkmenlerin varlığı, imparatorluğun Ortadoğu'daki egemenliği ve güvenliği bakımından önemli bir unsur olarak görülmüştü. Ancak Osmanlı ordularının Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bölgeden çekilmek zorunda kalmasıyla Türkmenlerin bir kısmı Anadolu'ya dönmekle birlikte, Suriye coğrafyasında önemli oranda bir Türkmen topluluğu da kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızlar tarafından çizilen Ortadoğu'nun paylaşım haritalarına göre, Suriye Türkmenlerinin yaşadığı bölgeler Fransızların denetimine bırakılmıştı.⁵

Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla (1918-1919) birlikte, Suriye'nin kuzeyindeki Türkmenler de yerel direniş grupları oluşturmuştu. Bunlar içinde Halep'teki Türklerin kurduğu cemiyet, oynadığı rol itibarıyla en önemlisiydi ve Suriye'deki diğer cemiyetleri yönlendiren bir konumda bulunuyordu.⁶

1 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1983, s. 141-147; Mehmet Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", *Türkler*, ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C IV, s. 364.

2 Ali Sevim, "Kuzey Suriye'de Görülen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", *Bellekten*, XLIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 365-380.

3 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s. 144.

4 İlhan Şahin, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", *İ.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1982, S 12, s. 693; Işıl Bostancı, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998, s. 43.

5 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 346; C. G. Smith, "The Emergence of the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No 3, The Middle East (Jul. 1968) Thousand Oaks, LA, USA, s. 3-17; Jan Karl Tanenbaum, "France and the Arab Middle East, 1914-1920", *Transactions of American Philosophical Society, New Series*, Vol. 68, No 7, Philadelphia 1978, s. 1-50.

6 *Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1966, s. 21; Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 189-202.

Yukarıda bahsedilen mücadeleye rağmen, TBMM hükümeti ile Fransa arasındaki resmi müzakereler bir sonuca ulaşmamıştı. 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması uyarınca Hatay hariç Türkiye'nin güney sınırları tespit edilirken Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Halep ve çevresi ise Fransa işgali altındaki Suriye'ye bırakıldı.⁷ 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nda da Halep kenti ile Türkmenleri, geri dönülemeyecek biçimde sınırın öbür yanında kalmış oldu. Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesini oluşturan Türkiye-Suriye sınırı, Lozan Anlaşması'nın 3. maddesinde düzenlenmiştir.⁸ Bu önemli toprak parçası ve bir kısım Türkmen topluluğunun Fransa işgalindeki Suriye'ye bırakılması, TBMM'deki tartışmalarda müzakere heyetine karşı yoğun eleştirilere neden olduysa da sonuç değişmemiştir.⁹

I. Modern Döneme Geçişte Türkmenler

Böylece Suriye tarafında kalan Türkmenler için Fransız işgali altında yeni bir dönem başlamış oluyordu. Ülkeye hâkim olan Fransız manda idaresi, Suriye'yi kontrol altında tutabilmek için ülkeyi etnik ve mezhebi temelde bölüp, Sünnileri Halep ve Şam, Hristiyanları Lübnan, Alevi ve Dürzi bölgelerini de ayrı ayrı devletçikler haline getirdi.¹⁰ Ama 1920'de kurulan bu düzen, milliyetçilerin baskısı sebebiyle fazla uzun sürmedi. Nitekim 1922'de Halep ve Şam devletleri birleşerek Suriye Federasyonu'nu kurdular. Alevi bölgesi 1930, Dürzi bölgesi de 1936'ya kadar muhtariyetlerini korudular.¹¹

Manda idaresinin başlamasıyla birlikte farklı etnik yapıların bulunduğu bölgelerin otonom yapılara ayrılması, Arap çoğunluk ile Arap olmayan diğer etnik gruplar arasında bir gerilimi başlatmakta gecikmedi. Suriye'nin yeni demografisini oluşturan bu yapı ve etnik unsurlar, manda idaresi bakımından büyük önem taşıyordu.¹² Ülkenin oluşumu eskiye giden kozmopolit yapısı ve imparatorluk döneminden miras alınan toplumsal iç içe geçmişlik; Arap, Türk, Çerkez ve Kürt gibi farklı unsurları bir arada tutabilmişti. Ama Fransız manda yönetimi, farklı etnik unsurların liderlerine sunduğu cazip iktidar avantajları ile onları birbirlerine ve milliyetçilere karşı kullanma ve böylece güçlerini kırma taktiğini uygulamayı planlamıştır.¹³

7 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurum, Ankara 1989, s. 50-60.

8 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Kolektif (çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, C V, s. 29.

9 *TBMM Gizli Celse Zabıtları 17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922)*, İşbankası Yayınları, İstanbul 1999, I, s. 205-209; III, s. 1150-1250.

10 Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol 14, 1979, s. 696-698.

11 Zafer Kaya, *Suriye'de Türk Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987, s. 58.

12 Philip Khoury, "Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, Vol. 13, No 4, (Nov. 1981), s. 441-469; Velid Muallim, *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, Turas Publish, Şam 1995, s. 47.

13 Martin Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, Manchester University, 2005, s. 223; Moshe Maoz, "Syria: Creating a National Community", *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, ed. Leonard Binder, University of Florida, 1999, s. 77-91.

Bu dönemde Fransızların Türkmenlere olumsuz bir gözle bakması için iki önemli nedenleri bulunuyordu: Öncelikle Fransızlar Türkiye'ye rağmen Türkmenlerin sadakatlerini kazanamayacaklarını ve Türkmenleri kendi politikaları lehine kullanamayacaklarını anlamıştı. İkincisi ise Türkmenlerin mezhebî yapısıyla ilgilidir. Şöyle ki yukarıda da işaret edildiği gibi Fransızlar oluşturmak istedikleri yeni düzende Alevi ve Sünni kesimleri farklı sınırlara bölmeyi amaçlamıştı. Bu bölünmede Türkmenlerin tamamına yakınının Sünni olması, manda idaresinin hedeflediği çok parçalı yapıya hizmet etmek yerine, bilakis Türkmenlerin dini olarak kendilerine daha yakın hissettikleri Sünni Arap çoğunluk ile birlikte hareket edeceklerini göstermişti. Böylece Fransa'nın "böl, parçala, yönet" siyasetinde Türkmenler, dini ve etnik aidiyet olarak işbirliği listesinin başında değildi.¹⁴

Fransız işgalindeki Suriye ile Türkiye sınırının belirlenmesi sonrasında yaşanan demografik değişime de yansıyan bu olumsuz imaj, tüm manda idaresi boyunca inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek sürecektir. Ancak iki taraf arasında aşılabilir tel örgü ve duvar olmadığı için, Türkiye'deki etnik kardeşleri ile köklü bir ayrılma olarak algılanmamış, köyler arasındaki geçişler gevşek kontroller sayesinde devam etmiştir. 1920'lerden sonra Suriye tarafında yeni köyler ve yerleşim birimleri kurulurken, buralara çok sayıda Arap, Kürt ve Hristiyan göçmen de yerleştirildi. O kadar ki 1920 ile 1954 arasında bu şekilde kurulan köy sayısı 2 bini aşmıştı.¹⁵

Bu dönemdeki demografik duruma bakıldığında, Türkmenlerin sayısal olarak Fransızları ürkütecek boyutta olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresinin bittiği, ama henüz Fransız manda idaresinin başlamadığı 1918-1920 tarihleri arasında Suriye'nin nüfusu yaklaşık 2 milyon 700 bin idi.¹⁶ Kısa bir süre sonra başlayan Fransız işgali altındaki tüm Suriye'nin 1921 yılı itibarıyla nüfusu ise 1,5 milyona düşmüştü.¹⁷ Bu rakamlar içinde etnik ve mezhebî dağılım net olarak bilinmemektedir. Ancak etnik unsurların da belirlendiği ve toplam nüfusun yaklaşık 2 milyon düzeyinde olduğu 1925 sayımına göre, işgal altındaki Suriye'de tüm Sünnilerin oranı % 56,7 olarak tespit edilmişti. Bunlar içinde etnik olarak % 38,2 ile Araplar en büyük kısmı oluştururken, kalan 18,5'lik kısmı Türk, Kürt ve Çerkez topluluklar oluşturuyordu. Bunun içinde Türkmenlerin oranı ise % 1,9 olarak kayıtlara geçmiştir. 1925 ile 1930 yılları arasındaki rakamlara göre, bu nüfus içinde % 8,9 ile etnik dağılımları zikredilmeyen göçebeliler önemli bir grubu oluşturuyordu.¹⁸ Bu göçerlerin bir bölümü de Türkmen olduğundan, Suriye manda idaresinin 2 milyona yaklaşan nüfusu içinde Türkmen nüfusunun % 2 düzeyinde, yani 50.000'den daha aşağı olmadığı anlaşılmaktadır.

14 N. E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-46", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No 4, (Nov. 1993), s. 645-660.

15 Norman N. Lewis, *The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol 31, No 1, (Jan. 1955), New Jersey, USA, s. 48-60.

16 *Les Frontières de la Syrie Moderne*, Syria, Institut Francais du Proche-Orient T. 4, Fasc. 1, (1923), s. 81-83.

17 Onn Winckler, *Demographic Developments and Population Policies in Ba'athist Syria*, Sussex Academic Press, Brighton 1998, s. xi; Hanna Batatu, *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton University Press, Princeton 1999, s. 5.

18 N. E. Bou-Nacklie, "Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-46", s. 651.

1930'lu yıllarda Suriye'deki Arap olmayan Sünnilerin oranı % 7,7'ye gerilemişti. Bu azalmada, farklı ülkelere göçlerin ve Türkmenler açısından bakılınca da Anadolu'ya geri dönüşlerin etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Aynı dönemde, örneğin Türkmenlerin boşalttığı Halep'in nüfusunda gözle görülür bir artış olması, bölgede Arap yerleşiminin arttığını göstermektedir.¹⁹ Nitekim Fransız manda idaresi altında iken Türkmenlerin yoğun olduğu Halep'in nüfusu 2,5 kat artış göstermiş ve 1943 yılında kent merkezinin nüfusu 320.000'e yükselmişti.²⁰

Bu tür demografik değişimler sürerken, Manda idaresinin öncelik verdiği konulardan biri de, bölgedeki göçerleri yerleşik hayata geçirmektir.²¹ İki savaş arası dönemde başlayan modernleşme hamleleri, değişik etnik ve dini gruplar arasındaki etkileşimi de önemli ölçüde değiştirmeye başladı. Seyahat imkânlarının artması, komşu ülkelere gidişlerin görece kolaylaşması, pazar ekonomisinin gelişmesi, köylerden büyük kentlere göçün yoğunlaşması gibi olgular, dar kapsamlı toplumsal ilişkileri ve cemaatsel bağları çözmeye başlarken, yeni sosyal yapılanmaların oluşumuna da zemin hazırlamıştır.²²

1930'ların sonuna doğru Türkiye ile Suriye arasında yeni bir gerilim başlıyordu. Her ne kadar Türkiye Suriye'nin bağımsızlığını prensipte desteklese de, Hatay'ın anavatanla birleşmesi süreci Ankara ile Şam'daki idare arasında ilişkilerin en önemli pürüzünü oluşturuyordu. Bu dönem gerilen ilişkilerden dolayı yaşanan asayiş olayları ve can güvenliği sebebiyle yüzlerce kişi daha Türkiye'ye sığındı.²³

Aslında bu dönemde, Halep başta olmak üzere, tüm Kuzey Suriye'deki Türkmen azınlık, karmaşık bir nüfuz mücadelesinin tam ortasında kalmıştı. Şöyle ki Suriye'nin bağımsızlığını isteyen Arap milliyetçilerle uğraşan Fransa, kuzeyde bir de Türk unsurların talepleri ile baş etmek durumunda görünüyordu. Diğer yandan Ankara yönetimi de, sadece bölgedeki Türk unsurlarla değil, aynı zamanda Arap milliyetçilerle de ilişkilerini dengeli bir şekilde yürütmeye çalışıyordu. Öte yanda ise Türkiye'yi kendi yanından uzaklaştırmak istemeyen Fransa, Suriye'deki Türk kökenli azınlık ile Arap milliyetçiler arasında bir denge tutturmaya çalışıyordu. Suriye'deki Arap milliyetçiler ise, 1933 yılı gibi erken bir dönemde Türkiye ile Fransa'nın, Türklerin yoğun olarak bulunduğu Hatay ve Halep'in Türkiye'ye katılması konusunda kendi aralarında anlaşmalarını düşünüyordu.²⁴

Söz konusu dönemde, aslında Halep'teki Türkmenler ile Türkiye arasında yakınlaşma yok değildi. Hatay'ın bağımsızlık süreci ve Türkiye'nin ilgisi kısa süre de olsa Halep'teki Türkler

19 Philip Khoury, *The Politics of Nationalism; Syria and the French Mandate, 1920-1936*, Princeton University Press, 1987, s. 67-68.

20 Martin Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, s. 218.

21 Philip Khoury, "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No 2, (Apr. 1982), s. 180-193.

22 Albert Hourani, *Syria and Lebanon: a Political Essay*, Oxford University, 1968, s. 59, 86.

23 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 197-201. Hatay'la ilgili gelişmeler üzerine Suriye hükümetinin teşviki ile tüm kentlerde gösteriler yapılmıştı. Muhammet Fuad Ayntabi, *Haleb fi Miete Amin 1850-1950*, Halep 1993, III, s. 201.

24 Martin Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, s. 223.

arasında umut doğuruyordu.²⁵ Hatay'ın anavatanla birleşmesi sonrasında bir kısım Arap asıllı grupların göç ederek Suriye tarafında kalmayı tercih etmeleri üzerine, mevcut yönetim bunların önemli bir bölümünü Halep ve çevresine yerleştirmiştir. Bu gelişme sonrasında kentteki Arapçılık siyaseti ivme kazanırken, Hatay'ı bir anlamda kaybetmiş olmanın öfkesi, Halep'teki Türk azınlığa karşı olumsuz bir tutumla kendini hissettirmişti. Ayrıca yayılan haberlerde, Türkiye'nin Halep'i de işgal edeceği yaygarası ile bu ülkedeki Türkler adeta hedef gösteriliyordu.²⁶

Aslında Halep bölgesindeki Türkler, bağımsızlık süreci sırasında Antakya'daki direnişe maddi ve manevi olarak destek olmuşlardı.²⁷ Ama bu destek onların doğrudan Türkiye ile ortak hareket ettikleri anlamına gelmediği gibi, bilakis irredentist bir duygudaşlık olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle yine de gerek manda idaresi ve gerekse milliyetçi Arap hükümeti nezdinde Suriye'nin kuzeyindeki Türkmenler, ikili ilişkilerde hep bir güvensizlik unsuru olmayı sürdürdü.²⁸

Değişen uluslar arası ve bölgesel dengeler nedeniyle Türkiye ile Halep'teki Türkmen azınlık arasında II. Dünya Savaşı koşullarında yeni bir yakınlaşma fırsatı doğmuştu. Türkiye'yi bir şekilde yanlarında görmek isteyen Fransa ve müttefiklerinin planlarından biri de, Türkiye'nin Halep dahil tüm Kuzey Suriye'yi alması idi. Aslında yıllar önce Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Halep'in ana yurda katılması, Türkiye'nin de soğuk bakacağı bir seçenek değildi. Hatta 1941 yılında Halep'teki Türk kökenli gruplar ayaklanarak, kaleye Türk bayrağı çekmişler ve Türkiye'ye katılma isteklerini ortaya koymuşlardı.²⁹

Yukarıdaki gelişmelere rağmen Ankara yönetimi, fırsat gibi görünen, ama birçok riskler barındıran bu seçeneklere soğuk görünüyordu. Bu dönemde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Müttefikler tarafından yürütülen yoğun temaslar, Ankara hükümetinin tereddütleri sebebiyle hep sürüncemede kalmıştı. Nihayetinde Haziran 1941'de müttefiklerin Suriye'yi işgal etmeleri, Halep'in ve dolayısıyla Türkmenlerin Türkiye'yle birleşmesini öngören bu tür seçenekleri gündemden düşürdü.³⁰

2. Bağımsız Suriye Dönemi ve Türkmenler

Modern Suriye devletinin sivil ve asker yönetici sınıfının niteliğini belirleyen Fransız manda idaresi olmuştur. Fransızlar, kendi idareleri altında örgütledikleri kimi azınlık gruplarını eğitim

25 Mehmet Akif Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. Türel Yılmaz – Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara 2004, s. 24-25.

26 "60 Bin Kişilik Ordumuz Hatay ve Halep'i İşgal Edecekmış", *İkdam Gazetesi*, 4 Nisan 1939.

27 Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara 2002, XX, s. 594-602.

28 Avedis K. Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 10, No 4, (Autumn 1956), s. 379-394.

29 Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", s. 594-602; Y. Olmert, "Britain, Turkey and the Levant Question during the Second World War", *Middle Eastern Studies (MES)*, Vol. 23, No 4, (Oct. 1987), s. 437-452.

30 Ahmet Şükrü Esmer, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ed. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 343; Mehmet Akif Okur, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. T. Yılmaz – M. Şahin, Platin Yayınları, Ankara 2004, s. 26.

ve kadrolaşma süreçlerinden geçirip, böylece gelecekte işbirliği yapacakları bürokrasinin de temelini atmışlardı. Doğal olarak Türkmenler, Sünni kimlikleri ve Türkiye ile yakın etnik bir azınlık olmaları sebebiyle işbirliği listesine dahil edilmemişti. Yeni yapılanma daha çok heteredoks dini azınlıkları kapsıyordu.³¹ Bağımsızlık sonrası dönemde ise, taşra kökenli bu azınlık grupların, özellikle 1960'lı yılların başından itibaren yükselişleri hız kazandı. Ancak bu kez de yeni dönemin mezhebe dayalı azınlık iktidarları, Türkmenleri Sünni olmalarından dolayı çoğunluk kitlesi içinde "karşı" tarafta saymıştır.³²

Suriye anayasasınının 26. maddesi, hiçbir etnik ayrım gözetmeden tüm vatandaşlar arasında tam bir eşitlik öngörse de bağımsızlık sonrası ulus inşası sürecinde tüm etnik grupları ortak bir ulus bilincine entegre etmek amacıyla asimilasyon programı yürütüldü. Nitekim Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına kadar Halep'te Türkçe bir gazete dahi yayınlanıyordu. 1939'dan sonra bu tür gazeteler kapatılırken, siyasi baskılar artmış, 1950'lerin sonundan itibaren de Türkçe konuşmak bile yasaklanmıştır. Bu süreçte yeni bir ulus inşası adına atılan adımlardan biri de, her etnik grubun parlamentoda temsiline imkân veren uygulamanın kaldırılması olmuştur.³³

Sözü edilen dönemde, çoğu etnik grup için, kolektif bir azınlık bilincinden daha çok halen dini motiflerle desteklenmiş yerel aşiret bağlılıkları önemini koruyordu.³⁴ Bu nedenle Suriye'de yönetici elitin giriştiği en önemli sosyal proje, ulus inşası sürecinde karşılımları çıkan yerel bağlılığı ve geleneksel kurumları yok etmek olmuştur. Türkmen azınlığın da sıkı sıkıya bağlı olduğu bu yerel sadakatler, Baasçı yönetimin en önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Arap olmayan azınlıklar, Araplaşmayı kabul ettikleri takdirde Baas Partisi'ne alınabildikleri için, Arabizme aykırı görülen her türlü tez bastırılıyordu. Bu nedenle de Türklerin içinde bulunduğu etnik azınlıklar, kültürel açıdan çok belirgin olmasa bile, siyasi açıdan ayrımcılığa maruz bırakıldı.³⁵

1960'ların ilk yarısından itibaren ideolojik eğitimin yanı sıra, bunu güçlendirmede kullanılan yöntemlerden biri de kent bilincini yerleştirmeye çalışmak olmuştur. Türkmenler, otoritenin merkezileştirilmesi sürecinde ikna edilecek gruplardan biri olmadıkları gibi, siyasal anlamda

31 Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance", *Middle East Journal*, Vol. 35, No 3, (Summer 1981), s. 331-344; Bu dönem ve sonrasında Suriye'deki toplum yapısıyla ilgili bk. Richard T. Antoun – Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*, State University of New York, Binghamton 1991, s. 1-12; Derek Hopwood, *Syria 1945-1986*, Routledge Publish, New York-London 1988, s. 166-182.

32 Nikolaos Van Dam, "Minorities and Political Elites in Iraq and Syria", *Sociology of 'Developing Societies' The Middle East*, ed. Talal Asad ve Roger Owen, Macmillan, New York 1983, s. 138; Pierre Rondot, "Minorities in Arab Orient Today", ed. Jacob M. Landau, *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*, Routledge, New York 1972, s. 267-281.

33 Moshe Maoz, "Syria: Creating a National Community", s. 83. Bu uygulamaların oluşturduğu huzursuzluk, 1950'ler boyunca Halep'ten Türk asıllı ailelerin Türkiye'ye kaçmasına neden olmuştur. (Temmuz 2009'da İlbeyli büyüklerinden Kemal Hocaoğlu ile yapılan mülakat).

34 Moshe Maoz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No 4, (Autumn 1972), s. 389-404.

35 Nikolaos Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, çev. Aslı Falay Çalkavık – Semih İdiz, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 44.

temsilleri öncelikli bir problem olarak da algılanmamıştır.³⁶ Ancak ülkedeki siyasi rekabete dayalı olarak değişen toplumsal geçişkenlik ve Sünniliğin gerileyen rolü, zaman içinde Türkmenlerin toplumsal bir aktör olma rolünü etkilemiştir.³⁷ Aynı dönemde uygulanan ekonomi politikaları da şehirleşmeye zemin hazırlarken, kırsal bölgedeki yarı yerleşik toplulukları ticaret ekonomisinin hâkim olduğu bir topluma dönüştürme şeklinde kendini göstermişti.³⁸ Ama Halep'in kırsal bölgelerinde yaşayan Türkmen azınlık, iktisadi anlamda kendi içinde yeterli durumda sayılabılırdi. Bu yeterlilik duygusu, en azından 1980'lere kadar kentli yaşama geçişi geciktiren bir rol oynamıştır. Buna karşın Şam ve Halep kent merkezlerinde yaşayan Türk kökenli azınlık için, çevrelerindeki Arap çoğunluğa entegre olmalarını sağlayan bir dönüşüm başladı.

1963'teki Baas darbesinden sonra iktidara gelen Baasçı kadroların temel hedefi, toplumun alt kesimlerine dayanan yeni bir yapı kurmak ve bu ideallerle dolu bir gençlik yetiştirmek³⁹ olduğundan, ülkedeki her etnisite gibi, Türkmenler de, bu Baasçı Araplaştırma ideolojisinde dönüştürülmesi zorunlu bir kesim olarak hedef gruplardan biriydi.

Türkmen azınlığın yoğun yaşadığı Halep, Baas iktidarına kadar, geleneksel olarak ülke siyasetini yönlendiren Sünni toprak oligarşisinin ve tüccar kesiminin merkezi sayılmaktaydı. Ama bu statü, Baas devrimi ile çökmüştü.⁴⁰ Bu düşünüşle paralel olarak 1960'ların başından 1970'lerin sonuna kadar uygulanan politikalar sebebiyle Türkmenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı kırsal bölgelerde iki önemli sosyo-ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Bunlardan ilki, küçük çiftçilerin sayısındaki artış; ikincisi de, ücret karşılığı işçilik yapanların oranındaki yükselmedir.⁴¹

Bağımsızlığın başlarında özellikle Arap göçerleri yerleşik yaşama geçirmek üzere çalışmalarını yoğunlaştıran yönetim, bunlara başta Halep bölgesi olmak üzere Suriye'nin değişik bölgelerinde arazi tahsisi yapmıştı. Bu yerleştirme çalışmaları, içeriğindeki haksızlıklar nedeniyle diğer toplumsal kesimlerin aleyhine olmuştur.⁴² Nitekim uygulanan siyasetin mağdurlarından olan

36 Michael H. Van Dusen, "Political Integration and Regionalism in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No 2, (Spring 1972), s. 123-136.

37 Daniel Pipes, "The Alawi Capture of Power in Syria", *Middle Eastern Studies*, Vol. 25, No 4, (Oct. 1989), s. 429-450; Mahmud A. Fakh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No 2, (Apr. 1984), s. 133-153.

38 Sulayman N. Khalaf, "Land Reform and Class Structure in Rural Syria", *Syria: Society, Culture, and Polity*, ed. Richard T. Antoun - Donald Quataert, State University of New York, 1991, s. 63-78; A. Hinnebusch Raymond, *Syria: Revolution from Above*, New York 2002, s. 22.

39 Nabil M. Kaylani, "The Rise of the Syrian Ba'th, 1940-1958: Political Success, Party Failure", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No 1, (Jan. 1972), s. 3-23. Suriye'deki bu toplumsal dönüştürme politikaları konusunda bk. Michael H. Van Dusen, "Political Integration and Regionalism in Syria", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 26, No 2, (Spring 1972), s. 123-136.

40 Derek Hopwood, *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Routledge, Oxford 1988, s. 169; Robert Scott Mason, "Syria: The Society and Its Environment", *Syria: A Country Study*, ed. Thomas Collelo, Washington 1988, s. 62.

41 A. Aziz Allouni, "The Labor Movement in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 13, No 1, (Winter 1959), s. 64-76; Tarım politikaları konusunda detaylı bir çalışma bulunmaktadır. Bk. "Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria", *Development and Change* 37 (3), Institute of Social Studies, (2006), s. 627-648.

42 Adnan Mahhouk, "Recent Agricultural Development and Bedouin Settlement in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 10, No 2, (Spring 1956), s. 166-176. Bu döneme ilişkin sözlü anlatımlar dışında, Türkmenlerin uğradığı mağduriyetlerin boyutunu tespit etme imkanı şimdilik görünmemektedir. Suriye devletinin resmi belgelerine dayalı verilerin

kırsal bölge Türkmenleri, devletçi politikalar sebebiyle önemli ölçüde toprak kaybetmişti. Özellikle 1958 yılındaki kamulaştırma çalışmalarında Türkmen köylerindeki arazilerin önemli bölümü kamulaştırıldı.⁴³ 1972 yılına kadar süren çalışmalarda ülke genelinde belirlenmiş toprakların % 85'i, bazı kesimlerden alınıp diğer bazılarına dağıtılmıştı.⁴⁴

Bu dönemde Suriye'deki Türkmenlerin durumunu etkileyen unsurlardan biri de devletler arası ilişkilerin seyridir. Suriye ve Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi (1947-1990) boyunca farklı bloklarda yer alması ve hassas bir coğrafyadaki konumları, birbirlerine karşı güvensizlik duygusunu beslemişti.⁴⁵ Üstelik çok açık biçimde hissedilmese de, Türkiye'nin başta Halep olmak üzere Suriye'nin kuzeyindeki Türk kökenli azınlığa karşı beslediği sempati, Suriye'nin uygulamaya koyduğu milliyetçi politikalarla çelişik bir durumdu. İki ülkenin jeopolitik rekabetten kaynaklı sorunları ile birlikte düşünüldüğünde kuzeydeki Türkmenler, Şam yönetimi açısından sıkı kontrol altında tutulması gereken bir risk faktörü olarak algılanmıştı.⁴⁶

1970'li yıllar ise bu tür risklerin daha farklı ele alınabileceğini göstermişti. Askeri bir darbeden sonra iktidara gelen Hafız Esed'in ilk dönemlerinde yürürlüğe giren yeni siyasi ve sosyal dönüşüm programıyla, Suriye toplumunda parti kadroları ve devlet kurumları diğer azınlık gruplarına açılıyordu.⁴⁷ Ancak kısa sürse bile Türkmen azınlığın yaşam koşullarının ve siyasi konumlarının olumlu etkilendiği bu süreç sonrasında bile Türklerin iktidara yabancılaşması konusunda köklü bir değişim olduğu söylenemez. Bu yabancılaşmanın en temel sebebi, azınlık gücüne dayanan iktidarın kendi mensupları dışındaki tüm etnik ve mezhebi kesimlere zaman içinde yeniden mesafe koymuş olmasıydı.⁴⁸

Suriye siyaseti ve ekonomisinde 1980'lerde yaşanan köklü dönüşüm ve düşüş sadece köyden kente göçü değil, ülke dışına gidişleri de tetikledi. Türkmen çiftçilerin önemli bir bölümü bu dönem Halep kent merkezine göç ederken, küçük bir bölümü de başta Türkiye olmak üzere başka ülkelere gidişlerini sıklaştırdı. Soğuk Savaşın bittiği 1990'dan itibaren toplumun beklentisi haline gelen daha demokratik ve daha serbest bir siyasal anlayış yerini uzun vadeli bir bekleyişe bırakmış ve sosyalist ekonomiden devlet kapitalizmine geçiş uygulamaları sosyal ve ekonomik

olmaması, dolaylı kaynaklar üzerinden çıkarımlara imkan tanımaktadır. 2009'daki saha çalışmamızda da bu sözlü anlatımları kullandık.

43 Ömer Osman Umar, "Suriye Türkleri", s. 599; s. 94; David Kushner, "Conflict and Accomodation in Turkish-Syrian Relations", *Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, ed. Moshe Maoz ve Avner Yaniv, Croom Helm, London 1986, s. 85-104.

44 John Galvani, "Syria and the Baath Party", *MERIP Reports*, No 25, (Feb. 1974), s. 3-16.

45 Duygu Bazoğlu Sezer, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ed. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 441-464; Velid Rıdvan, *Müşkiletü'l-Miyah Beyne Suriye ve Turkiya*, Turas, Halep 2004, s. 22.

46 Kenan Ziya Taş, "Türkiye-Suriye ilişkilerinde Çakışma ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Tebliğleri*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2003, s. 735-745; *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 1994, s. 29-44.

47 Nikolaos Van Dam, *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, s. 44.

48 Moshe Maoz, "Emergence of Modern Syria", *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. M. Maoz, Onn Winckler ve J. Ginat, Sussex Academic Press Brighton, 1999, s. 6; A. Hinnebusch Raymond, *Syria: Revolution from Above*, s. 89.

yapıyı dönüştürmüştür. Bu yıllarda Suriye'nin ekonomik anlamda içine girdiği kısmi liberalleşme ve özel sektörün teşvik edilmesi, bir ticaret kenti olan Halep'teki Türk girişimcilerin sayısını arttırırken, önceki yıllarda sahip oldukları çiftçilik ve işçilik seçeneklerine bu kez iş adamlığı da eklendi.⁴⁹

1990'lı yılların sonunda çıkarılan bir takım yasalarla çiftçilerin ürünlerini yurt dışına çıkarma serbestisinin getirilmesi, umulmadık şekilde sınır bölgesine yakın köylerde yaşayan Türkler için bir fırsata dönüşmüştü. Çift yönlü bir etki yapan bu ekonomik gelişme, bir yanda Türkmen azınlığın Türkiye'deki akrabaları ile daha rahat ilişki kurmalarını sağlarken, diğer yandan ekonomik anlamda standartlarını ağır aksak yükseltmeye de başlamıştı.⁵⁰

3. Beşşar Esed'in İlk Yıllarında Türkmenler⁵¹

Hafız Esed'in 10 Haziran 2000'de ölümü Suriye'nin iç ve dış politikasında belirsiz bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştü. Ancak 10 Temmuzda yapılan halk oylaması ile oyların % 97'sini alan Beşşar Esed, siyasal belirsizliği nihayete erdirip, babasının 30 yıllık iktidarı ardından herhangi bir kaosa yol açmadan yeni devlet başkanı oldu.⁵²

Beşşar Esed, göreve başlamasının ilk anından itibaren yeni bir imaj ve beklenti dalgasını beraberinde getirmişti. Oğul Esed, ilk günlerde ihtiyacı olan toplumsal meşruiyeti sağlamak için gayet özgürlüğü, serbest piyasa taraflısı ve demokratik bir imaj çiziyordu. Çok sayıda siyasi suçlu affedildi, devletten bağımsız ilk özel gazetenin yayınlanmasına izin verildi, devlet kontrolünde de olsa Şam'da ilk defa iki internet kafe açıldı, demokratik toplantı ve gösterilere koşullu da olsa izin verildi. Böylece Beşşar Esed, iktidarının daha ilk yılında, iç ve dış politikada ihtiyaç duyacağı bir meşruiyet sağlamayı başardı.⁵³ Meşruiyetin yanı sıra ülkedeki tüm kesimler arasında geleceğe yönelik olarak ciddi bir iyimserlik havası da oluştu. İçeride siyasi ve ekonomik adımlar atılırken, dışarıda da özellikle Türkiye başta olmak üzere komşularla oldukça iyi ilişkiler dönemi başlamıştı. Her şeyin yerli yerinde olması için toplumsal beklenti, bu gidişatın istikrarlı biçimde geleceğe taşınmasıydı. Ancak reformları hızlandırarak birtakım adımlar atmanın,

49 Nebil Sukkar, "The Crisis of 1986 and Syria's Plan for Reform", *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, ed. Kienle Eberhard, I. B. Tauris, London 1994, s. 26-43.

50 Suriye'nin 1990'lardaki dönüşümü konusunda bk. Hisham Mehlem, "Syria between Two Transitions", *Middle East Report*, No 203, *Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change*, (Spring 1997), s. 2-7. Bassam Haddad, "Change and Stasis in Syria: One Step Forward...", *Middle East Report*, No 213, Middle East Research and Information Project, *Millennial Middle East: Changing Orders, Shifting Borders*, (Winter 1999), s. 23-27.

51 Burada ortaya konulan bilgiler, aksine bir kaynak belirtilmediği sürece yazarın 2009-2010 yıllarında Türkmen bölgelerinde yaptığı saha çalışmasındaki gözlemlerine ve mülakatlarına dayanmaktadır.

52 Beşşar Esad döneminin ayrıntılı bir analizi için bk. Flynt Leverett ve Flynt Lawrence, "Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire", *Brookings Institution Report*, Washington 2005, s. 57-98; Aynı müellif, "Syria Under Bashar: Domestic Policy Challenges", *ICG Middle East Report*, No 24, 11 February 2004; Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, London 2007, s. 99-124.

53 Flynt Leverett ve Flynt Lawrence, "Syria Under Bashar: Domestic Policy Challenges", *ICG Middle East Report*, No 24, 11 February 2004; "Bashar: A year of cautious reform", *BBC news*, 17 July 2001.

mevcut azınlık iktidarının etkinliğini bitireceğini de çok iyi bilen Beşşar'ın kontrollü bir reform programı oluşturmayı planladığı çok geçmeden anlaşıldı.⁵⁴

Yeni dönemin Türk azınlık için oldukça umut aşılayan bir dönem olduğu muhakkak idi. Zira Beşşar sadece ülke içinde özgürlüklerin önünü açacak bir lider olarak görülmemişti, aynı zamanda Türkiye ile yakın komşuluk ilişkilerini geliştirecek hedefleri bulunuyordu. En somut gelişmeler ekonomik alanda kendini gösterdi.

Siyasi ve ekonomik alandaki yakınlaşma sayesinde Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerin hacmi % 70'lik bir artış göstererek neredeyse 2 milyar dolar sınırına yaklaşmış⁵⁵ ve 5 milyar dolarlık bir hedef konmuştu.⁵⁶ Özellikle Halep kenti ve çevresinde kurulan ortak yatırım alanları bölgedeki Türkmenlerin ekonomik seviyesinde iyileşmeyi tetikledi.⁵⁷ Artan iyi ilişkiler sayesinde Halep'in kuzeyinde Türkiye-Suriye ortak ticaret bölgesi dahi kuruldu.

Bu iyimserlik yılları boyunca Halep'teki Türkmenler, Türkiye ile irtibatlarını daha güçlü boyutlara taşımaya çalıştılar. Öğrenci değişimleri, ekonomik yatırımlar, karşılıklı ziyaretler gibi gelişmeler yıllardır kopuk görünen toplumsal bağları adeta yeniden inşa etmeye başladı. 2000'li yıllardan sonra yaşanan Türkiye-Suriye yakınlaşması ve Türkiye'nin o dönem yürüttüğü Ortadoğu açılımında Halep kenti ve bu kentteki Türk azınlık önemli duraklardan biri haline gelmiştir.

Türkiye ile ilişkiler bağlamının ötesinde Suriye toplumunun içinden geçtiği kalkınma ve dönüşüm süreci de Türkmenlerin yaşam standardının yükselmesine destek oldu. Ülke sağlık alt yapısı 2000'li yıllarda geçmişe oranla büyük ilerleme kaydetmiş, bu da çocuk ve anne ölüm oranlarında düşmeyi beraberinde getirmişti. Eskiden çocukların yarısının hastalıktan hayatını kaybettiğini söyleyen Türkmenler arasında birine "Kaç çocuğun var?" denildiğinde "10 tane, ama yarısı kızamığın ve çiçeğin!" sözü artık yerini sağlıklı ailelere bırakmıştı. Bilinçlendirme çalışmaları sayesinde de, sağlık konusunda daha bilinçli bir neslin yetiştiği ve geçmişe oranla bulaşıcı hastalık sebebiyle ölümlerin büyük bir gerileme gösterdiği anlaşılmaktaydı.⁵⁸

Bu yılların Türkmen toplumuna kazandırdığı en önemli avantajlardan biri de kendilerini yıllar sonra ilk defa öz güven içinde bulmaları olmuştur. Baasçı baskı yıllarında Suriye'nin kuzeyinde yaşayan Türkmenler kendilerini adeta Türkiye ve Suriye arasında "kayıp bir toplum", Şam'daki Türkmenler ise "sindirilmiş bir azınlık" olarak görüyordu. Bu yıllarda defalarca yaptığımız ziyaretlerdeki gözlemlerimiz şunu göstermişti ki, bir yanda özlem duysalar da hiçbir zaman içinde olamadıkları Türkiye ve Türk kültürü, öte yanda içinde buldukları, ama bir türlü

54 Bassam Haddad, "Syria's Curious Dilemma", *Middle East Report*, No 236, (Fall 2005), s. 4-13; Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, s. 121.

55 <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-turk-suriye-is-konseyi-v-ortak-toplantisi> [Erişim tarihi: 15.03.2017].

56 <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-mersin-de-devlet-bakani-kursad-tuzmen-ve-suriye-ekonomi-ve-ticaret-bakani-ile-toplantı> [Erişim tarihi: 15.03.2017].

57 "Syria, Turkey trade exchange sees strong increase", <http://www.arabicnews.com/2002030222.html> [Erişim tarihi: 17.03.2017].

58 M. Kherallah, T. Alahfez, Z. Sahloul, K. D. Eddin, G. Jamil, "Health care in Syria before and during the crisis", <http://www.avicennajmed.com/text.asp?2012/2/3/51/102275> [Erişim tarihi: 13.02.2017].

benimseyemedikleri ve sürekli baskısını hissettikleri Suriye Arap kültürü arasında sıkışıp kalmış bir azınlık söz konusuydu. Her ikisine de tam anlamıyla ait olamamanın verdiği iğreti durum, toplumun kolektif öz güveni üzerinde büyük bir yıkım oluşturmuştu. Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin dönüşümü, bu açıdan Türkmenlere yönelik resmi bakışı az da olsa değiştirirken, önceki yılların güvensizlik ortamı yerini iki ülke arasındaki buzların erimesine paralel olarak Türkmenlerin yeni roller üstlenebileceği bir fırsat ortamına dönüştürdü.

Bu kalkınma yılları Türkmen toplumunun ekonomik yapısında da ciddi değişimler getirdi. Her şeyden önce ekonomik anlamda 2011 iç savaşından önce Türkmenlerin durumu, genel olarak vasat denilebilecek bir Suriye ortalamasını yansıtmakla birlikte, yaşadıkları bölgeye göre zengin ve fakir standartları oldukça değişkenlik göstermekteydi. Bu açılım ve yaklaşma yılları, Antep ve Kilis kentlerinde akrabaları bulunan Türkmenlerin ticari olarak kolayca serpillmelerine yardımcı oldu. Bunda sadece karşılıklı ticaret değil, Suriyeli Arap tüccarların Türkiye ile ticaretlerini geliştirmek için, gerek dil ve gerekse kültürel unsurların kolaylığını kullanmak üzere Türkmenlerin acentalık, tercümanlık, rehberlik ve danışmanlık gibi meslekleri yapmaları da rol oynadı.

İç savaş öncesinde Halep şehir merkezinde yaşayan Türkmenlerin tamamına yakını iki iş kolunda bulunmaktaydı: Kundura imalatı ve oto tamiri. Türkmenlerin büyük bölümü, gerek kundura imalatı ve gerekse oto sektöründe aile işi olarak çalışmayı başkasının yanında işçilik yapmaya tercih ettiğinden, aile dışı işlerde çalışanların sayısı ise oldukça düşüktü. Kent merkezinde Türkmenlerin genel olarak yaşam düzeyi ortalama bir Suriyeli Arap ve Kürt'ten daha iyi duruma gelmeye başladı. Ayrıca köy ile irtibatlarının sürmesi nedeniyle orada ekilen tarlalardan elde edilen gelir de ek bir kazanç olarak görülmüştü.

2000'li yılların başlarında kırsal kesimde Türkmen ailelerin sadece % 5'i Suriye ortalamasının üzerinde bir zenginliğe sahip idi. Suriye'deki fıstığın yarısı Halep'te yetiştiğinden, kırsal kesimdeki Türkmenlerin neredeyse tamamı fıstık ekiminde çalışmaktaydı. Bunun yanı sıra büyük oranda üzüm, buğday ve meyvecilik de çiftçilerin temel ürünlerindendi. Ancak Türkmenler arasındaki nüfus artış hızı, kendilerinin sahip olduğu ekonomik imkanların artışından daha hızlı seyrettiği için işsizlik olgusu bu yıllarda Türkiye'nin yanı sıra Arap ülkelerine göçü hızlandırdı. En çok göç edilen bölgeler Lübnan ile Dubai oldu. Lübnan, Suriyeliler için kolay ulaşım imkânlarından dolayı tercih edilirken, bu ülkedeki kundura imalatı ve tekstil Türkmenlerin başlıca gelir kaynağını oluşturuyordu.

Halep'teki Türkmenler içinde ilkokuldan üniversiteye kadar her kademedede bir eğitim kurumuna kaydolma oranı bu yıllarda artış gösterdi. 2011 iç savaşı öncesinde, Halep Türkmenleri arasında okuryazarlık oranı % 85'lik Suriye genel ortalamasının çok az gerisinde idi. Yaş ortalaması arttıkça eğitim düzeyi ve okuryazarlık oranı daha da düşmekteydi. Türkmen kadınlarda ise durum daha vahim görünmektedir. 25 yaş üstü kadınların büyük bölümü okuma yazma bilmemektedir.

1980'li yılların ekonomik krizlerinin öğrettiği bir ders olarak Türkmen aileler içindeki genel eğilim bu dönemde eğitim lehine değişti. Önceki nesilde çocuk demek daha çok iş gücü ve para kazanma anlamına gelirken, 2000'li yıllarla birlikte bu algı kökten değişmiş ve aileler ne pahasına olursa olsun çocuğunu en üst seviyeye kadar okutmanın gayreti içine girmişlerdir. Bu gayretlerin sonucunda eğitimin her aşamasında Türkmen öğrencilerin ve özellikle kız çocuklarının varlığı görülmeye başlandı. İlkokuldan üniversiteye kadar kayıt oranı artış gösterdi. Bu dönem sayıları az olan üniversite düzeyindeki Türkmen öğrencilerin büyük bölümü sözel bölümlere kaydolabildiler. Sayısal bölümler ile mühendislik ve tıp gibi alanlarda okuyanların oranı artış gösteremedi. Bu, aslında alınan temel eğitimin düşüklüğü ve dil ile doğrudan alakalıydı. Bu yönüyle Türkmen ailelerin eğitim konusundaki en temel problemi hep dil ile ilgili oldu. Çocuklar ilkokul çağına gelinceye kadar evde hep Türkçe konuşulduğu için temel eğitimin Arapça olmasından dolayı yabancı dil öğrenerek ilkokula başlamak zorundaydı. Bu ise üçüncü sınıfa gelene kadar onu tüm arkadaşlarından geri bırakan temel sorun olmuştur. Bu sorunu aşmak için ise 2000'li yılların ortasından itibaren 5 yaşındaki Türkmen çocuklara Arapça hazırlık okutulması gündeme geldiyse de, somut adımlar atılmadı.

2000'li yılların siyasi konjonktürü başlangıçta Türkmenlerin siyasi özgürlüklerini artıran bir seyir izledi. Bununla birlikte Türkmen toplumunun içinde bulunduğu iç çekişmeler ortak bir siyasi bütünlük oluşturmalarını ve siyasi bir parti kurmalarını hep önledi. Bu ayrışma, en acı sonuçlarını ileride yaşanacak olan Suriye iç savaşı sırasında gösterecek ve çok sayıda Türkmen hareketinin ortaya çıkması nedeniyle kolektif bir liderlik oluşturulamadığı gibi, toplumun bütünlüğü de kısa sürede bozulacaktır. Suriye bürokrasisi içinde Türkmenlerin önü bu dönemde kısmen açılmış ve gerek atama ve gerekse seçimle iş başına gelenlerin sayısında artış görülmüştür. Hatta Türkiye ile artan ilişkilere bağlı olarak Türkmen danışmanların sayısı bile bu dönemde artmıştır.

Ancak bu iyimserlik yılları çok uzun sürmedi. Bir yanda 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgali ile Suriye üzerine oluşturduğu güvenlik baskısı, öte yanda Bush yönetiminin Ortadoğu'da rejim değişiklikleri politikası, zaten reformları ürkek biçimde ilerletmeye çalışan Suriye rejimini ürküttü. Dışarıda da İsrail ile Batı karşısında yaşanan zorlu rekabet, Beşşar döneminin başlarında hızlı seyreden reform ve açılımlarda frene basılmasına neden oldu.⁵⁹ Bu durum Suriye ekonomisiyle birlikte toplumun yaşam seviyesinde beklenen sıçramayı sınırlı bıraktığı için, yönetimin diğer etnik ve dini kesimlerin güvenini kazanma çabalarını da olumsuz etkiledi.⁶⁰ Reformlar hız kesse de, Türkmenlerin durumuna ilişkin iyileşme, Türk-Suriye ilişkilerindeki olumlu havaya bağlı olarak 2011 yılı Mart ayına kadar sürdü. Ancak bu tarihte ülkede sokak hareketlerinin başlaması, Suriye'nin tüm kaderiyle birlikte Türkmen toplumunu da belirsiz bir karanlığa sürükledi.

Beşşar Esed iktidarının ilk 10 yılı boyunca Halep Türkmenlerinin siyasi ve ekonomik durumları yavaş, ama istikrarlı biçimde iyileşme göstermişti. Sadece iç politikaya bağlı açılımlar

59 Bassam Haddad, "Syria's Curious Dilemma", *Middle East Report*, No 236, (Fall 2005), s. 4-13.

60 Eyal Ziser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I. B. Tauris, London 2007, s. 99-124.

değil, dış politikada Türkiye ile yaşanan siyasal yakınlaşma da Halep'teki Türkler üzerinde olumlu etkisini hemen göstermişti. Ama Ortadoğu coğrafyasının çok uzak bir köşesinde, Tunus'ta meydana gelen bir olay kimsenin aklına dahi gelmeyecek bir şekilde Suriye'yi iç savaşa sürüklediğinde tüm Suriye halkıyla birlikte Türkmenleri de ateş sarmalının içine yuvarladı.

4. Arap Baharının Hemen Öncesinde Türkmenler

İç savaş öncesinde Suriye nüfusunun % 3'ü Türkmen'di.⁶¹ Bu da göçler öncesi nüfusu yaklaşık 25 milyonu bulan ülkede 750 bin Türkmen yaşadığı anlamına gelir. Bunu söylemekle birlikte Suriye'de Türkmenlerin sayısının her etnik istatistik gibi spekülasyona açık bir konu olduğunu belirtmek gerekir.⁶²

Kimi istatistikler bu rakamı bir milyona kadar yükseltmektedir. Zira kırsal bölgelerde yaşayan Türkmenler içinde doğurganlık oranı birçok bölgede Araplardan fazla görünmektedir. Türkmen bölgelerde aile başına ortalama 7-8 çocuk bulunmaktadır.⁶³

Türkmenlerin büyük bölümü, Osmanlı sonrası ayrışmadan sonra, Türkiye'ye yakın olduğu için doğal olarak Suriye'nin kuzey ve batı bölgelerinde yoğun olarak yerleşik kalmışlarsa da, ülkenin birçok kentinde Türkmen toplulukları bulunmaktadır. Türkmenlerin en kalabalık olduğu bölge, Halep kenti ile çevresidir. Halep, şehir merkezi ve kırsalı sosyolojik olarak farklı olduğu için Halep bölgesindeki Türkmenleri de iki büyük parça olarak düşünmek gerekiyor. 2011'deki Suriye iç savaşı öncesinde şehir merkezindekiler Hüllük isimli mahallede yoğun olarak yaşarken, kırsal bölgelerdekiler Kilis ve Gaziantep illerinin hemen karşısına denk gelen yaklaşık 110 km'lik bir şeritteki serpilmiş köylerde yaşamaktaydılar.

Sayısal olarak Suriye Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı ikinci bölge Hama-Humus-Tartus hattıdır. Bu alanda 80'e yakın Türkmen yerleşim yeri bulunmaktadır. Yine en yoğun bulunduğu yerlerden biri, Bayır-Bucak bölgesidir. Burası Hatay'ın Yayladağı ilçesine sınır olup 50 km derinliğinde yaklaşık 72 Türkmen yerleşim yerini ihtiva eder. Rakka bölgesinde de yaklaşık 20 civarında Türkmen yerleşimi bulunmaktadır. Bunlar Arap-Türk karışık olduğu için tam anlamıyla Türkmen köyü denilemeyen bölgelerdir. İsrail işgali altında bulunan Golan'da, 25'e yakın köyde Türkmen ya da Araplaşmış Türkmen bulunmaktadır. Başkent Şam'da Cebel Kasiyun bölgesinde sadece Türklerin yaşadığı bir Türk Mahallesi (Hayyü'l-Etrak) mevcuttur.

61 Daniel Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, US, 1992, s. 151.

62 Ülkede yapılan nüfus sayımlarında etnik köken sorulmamaktadır. Etnik yapının belirlenmesi için Fransızların 1925 yılında yaptığı sayımda yaklaşık 2 milyonu bulan Suriye nüfusu içinde yerleşik Türkmenlerin oranı yaklaşık % 2 olarak belirlenmişti. Göçebe Türkmenler de katıldığında, bu rakamın biraz yukarı çekilebileceği açıktır. Bu hesaba göre Osmanlı sonrası yeni Suriye'de kalan Türkmenlerin sayısı yaklaşık 40 bin civarında idi. Dünya Bankası verilerine göre, ülkenin o tarihten bu yana ortalama nüfus artış hızının % 2-3 olduğu hesaplandığında, Türkmen nüfusuna ilişkin 750 bin gibi bir rakam çıkmaktadır. <http://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic> [Erişim tarihi: 10.04.2017].

63 Saha çalışmamız sırasında aileler ile yaptığımız görüşmeler bu rakamı teyit etmiştir.

Suriye'deki Türkmenlerin tamamına yakını Sünni Müslüman olsa da, Kuzeyde kırsal bölgelerdeki birkaç köy ile Şam'da çok küçük oranda alevi Türkmenler de yaşamaktadır.

Suriye'deki Türkmenlerin homojen bir topluluk olduğu düşünülmemelidir. Şehir ve bölge ayrımlarına ilave olarak, aynı bölgede yaşayanlar arasında da aşiret ve aile bağlarının farklılığından kaynaklanan geleneksel rekabet halen geçerlidir. Bu ayrım içinde Halep'te yaşayan Türk asıllı azınlığı ilgilendiren ilginç bir ayrımdan daha bahsetmek gerekir, "Türkler" ve "Türkmenler" ayrımı⁶⁴.

"Halep Türkmenleri", genel ayırt edici bir özellik olarak göçebe kültürü daha geç dönemde bırakarak yerleşik yaşama geçmiş aşiretlerden oluşmaktadır. Türkmenler, çoğunlukla kırsal kesimdeki köy ve kasabalar ile Halep kent merkezinin kenar mahallelerinde yoğunlaşmış durumdadır. 2009 yılındaki saha çalışmamızda elde ettiğimiz verilere göre kırsal kesimdeki Türkmenler Halep'e bağlı 239 köyde yaşamaktadır. Bu köylerin demografisini oluşturan etnik unsurlara bakıldığında, büyük bölümünde nüfusun ağırlığını Türkmenler oluşturmaktadır. Tam anlamıyla "Türkmen köyü" denilebilecek köylerin sayısı ise 142'dir. Diğerlerinin büyük bölümü Türkmenler ile Arapların bir arada yaşadığı köylerdir.

Suriye'deki Türkmen toplumunda Halep bölgesindekilere özgü bir diğer ayırım daha bulunmaktadır. Bu bölgedeki Türkmenler kendi içlerinde bir de "İlbeyliler" ve "Türkmenler" diye iki gruba ayrılmış bulunmaktadır. Kendileri de Türkmen boy ve aşiretlerinden biri olduğu halde İlbeyliler kendilerini diğer Türkmen boylarından ayrı kabul ederler. Diğer aşiret ve boylarla İlbeyliler arasında günlük yaşamda rasyonel olarak izah edilemeyen, ama anlam ve his dünyalarında aralarına mesafeler koyan psikolojik bir ayrışma söz konusudur. Alışılmış aşiret rekabetlerinin de rol oynadığı kimi tarihsel sebeplerle cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu farklılaşmanın başladığı anlaşılmaktadır. Bu ise toplumsal bütünlüğün sağlanmasında ciddi bir handikap olarak durmaktadır.⁶⁵

Kırsal kesimdeki Türkmenler iç savaş öncesinde çoğunlukla çiftçilikle geçimini sağlarken, iki ya da üç neslin bir arada bulunduğu müstakil geniş avlulu evlerde kalabalık bir şekilde yaşamaktadırlar. Arazilerinde coğrafyaya uygun olarak fıstık, üzüm, buğday gibi ürünleri yetiştiren kırsal kesimdeki Türkmen aileler, geçim koşullarına bağlı olarak kente bir ya da iki ferdini çalışmak üzere göndermek zorundaydı. Bu sebeple hemen her aileden en az bir kişi mutlaka kente göç etmiş bulunmaktadır.

64 Halep'te kendilerine Türk ve Türkmen diyen farklı gruplar bulunmaktadır. Bu önemsiz bir isim farklılığından ziyade sosyolojik alt yapısı bulunan bir ayrımdır. Kendilerine "Türk" diyen grup, Türkmenlerden daha erken bir dönemde yerleşik hayat kurmuş ve Arap toplumu ile karışmış bir kitledir. Bunların ekonomik durumu Türkmenlere göre daha iyi olmakla birlikte geleneksel yapıyı koruma ve kültürünü yaşatma düzeyi daha zayıftır. Türkmenlerden farklı olarak günlük yaşamda daha yoğun Arapça kullanırlar.

65 Saha çalışmamız sırasında yaptığımız görüşmelerde, Milli Mücadele sırasında bölgedeki Türkmen köylerinde örgütlenme ve direniş çalışmalarına önderlik edenlerden biri olan Ahmed Nabgal'ın, Belve köyünde İlbeyli Nasen ailesi tarafından öldürülmesi ve yine direnişçilerden Nüveyran'ın köyü olan Kantara'nın İlbeyli olduğu söylenen kişilerce yerle bir edilmesi aradaki husumeti besleyen temel unsurlar olarak anlaşılmaktadır. İlbeylilerin önemli bölümü iç savaş öncesinde Cerablus kazası ve köylerinde yaşıyordu. Fırat Kalkanı operasyonu sonrasında Mart 2017'den itibaren yurtlarına dönmeye başladılar.

Şehir hayatına geç başladıklarından Halep kentinin kenar mahallelerinde kendilerine yer bulabilmiş olan şehir Türkmenleri ise bunun dezavantajını hep hissetmişlerdir. Alt yapısı bulunmayan dar sokaklar, iç içe geçmiş evler, birbirine yaslanmış binalar, kalabalık aileler ve çocuk dolu sokaklar, Halep kent merkezindeki Türkmen çevresinin en belirgin özellikleriydi.

Halep'e bağlı Türkmen köylerinden sadece 3 tanesi (Debis, Avşariye, Mizale) Şii Türkmenlerden oluşmakta, ülke genelindekilerin tamamına yakını Sünni inanca mensup bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkmen toplumunda din ayırt edici bir unsur değildir. Tamamına yakını benzer bir dindarlığa sahip olan Suriye'deki Türkmen topluluğu içinde, günlük ibadetler konusunda Arap komşuları ile karşılaştırılınca görece olarak daha az muhafazakar olduklarına kuşku yoktur. Buna karşın "kültürel muhafazakârlık" diyebileceğimiz bir yaklaşımla, dini bir mahiyet taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın geleneklere aşırı bağlılık söz konusudur. Bu nedenle Halep Türkmenleri arasında aşiretlerin uzun yüzyıllar boyunca kabullendiği yazılı olmayan bir takım geleneklerine bağlılık çok güçlüdür. Özellikle aşiret ve boylar arası ilişkilerde belirleyici olan bu kurallar daha çok toplumsal dengenin oluşumu hakkındaki algılarla ilgilidir.

Bugün yaşanan acı olaylar, tüm Suriye halkıyla birlikte Türkmenlerin toplumsal konforunu ve dokusunu da bozmuştur. Daha önceki yıllarda varolan alt aidiyetlere dayalı aşiret ve ailevi bölünmüşlük, Arap baharının başladığı ilk dönemden itibaren bu kez yeni dinamiklerle biraz daha derinleşti. Türkmenlerin bir bölümü olaylar sürecinde bunu bir demokratikleşme fırsatı olarak görüp sokak gösterilerine destek verirken, bir bölümü de önceki yılların acılarını yeniden yaşayabilecekleri endişesiyle yaşananları bir macera olarak görüp çekimser kalmıştır.

5. Arap Baharı ve Geleceğe Bakış

Mart 2011 tarihinde Suriye'de sokak gösterileri şeklinde başlayan protesto hareketleri, aynı yılın yaz aylarından itibaren birdenbire silahlı çatışma ve iç savaşa dönüştü. Bugüne kadar gelen savaş tüm ülkeye büyük bir yıkım getirdiği gibi, tüm toplumsal kesimleri militarize ederek şiddet sarmalının içine çekti.⁶⁶

İç savaş süreci Halep'teki Türkmen bölgelerinde farklı aşamalarda farklı sonuçlar üretti. Herşeyden önce savaşın etkileri bu bölgelerde 6-7 ay sonrasında, yani 2012 yılından itibaren ağır biçimde hissedildiğinden dolayı, gerek göç sorunu ve gerekse Halep Türkmenlerinin rejim ya da muhalefet tercihleri meselesi, iç savaşın ilk aylarında belirgin değildi.

Savaşın Halep'i tamamen içine alması sonrasında öncelikle kentin kırsal bölgelerindeki Türkmenler bundan etkilendi. Rejimin büyük kentlerin savunmasına yoğunlaşp kırsal bölgeleri ikinci plana itmesi, muhalif silahlı grupların kırsal bölgelerde kendi otoritelerini kurmalarıyla sonuçlanmıştı. Böylece Türkiye sınırı boyunca dizili bulunan Türkmen köy ve kasabaları,

---

66 "Uncharted Waters: Thinking Through Syria's Dynamics", *International Crisis Group, Middle East Briefing*, No 31, Damascus/Brussels, 24 November 2011.

muhalefet gruplarının ve Özgür Suriye Ordusu'na mensup savaşçıların merkezi haline geldi.⁶⁷ Türkmenler, kendileri her ne kadar aktif olarak eylemlerde bulunmasalar da, evlerini ve yurtlarını muhaliflere açmışlardı.

Genel olarak Suriye Türkmenleri ve özelde Halep Türkmenlerinin savaş sırasında çabaları, hem siyasi ve hem de askeri olmak üzere iki yönlü bir seyir izlemiştir. Türkmenler muhalif siyasi örgütlenme çalışmalarına 2012 yılından itibaren başlarken, silahlı Türkmen güçleri 2013 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır.

Siyasal muhalif oluşum olarak, ayaklanmanın başlarında İstanbul'da 2011 yılındaki ilk Suriye muhalefet toplantısına⁶⁸ Suriyeli Türkmenlerin tamamını temsilen 2 kişi katılmıştı. Sonrasında yine İstanbul'da yapılan ve resmi olarak ilk muhalif oluşum kabul edilen Suriye Kurtuluş Cephesi'nin kuruluşunu gerçekleştiren toplantıya da 2 Türkmen katılmış ve 25 kişilik temsil listesine tüm Türkmenleri temsilen bir kişi girmiştir.

Ancak Suriye'deki siyasi muhalefet en baştan itibaren sorunlu doğduğundan, her aşamada hem kendini oluşturan etnik, ideolojik ve dini unsurların temsili hem de dış güçlerin çıkarlarını dengeleyecek bir orta yol bulmakta zorlandı. Nitekim tüm muhalefeti kuşatıcı yönü olmadığı ve gelişen olayları idare etmede başarısız kaldığı gerekçesiyle yeni grupların katılımıyla yine İstanbul'da toplanan yeni bir muhalefet buluşması ardından Suriye Ulusal Konseyi kuruldu.⁶⁹ Ancak bu kez de sorun, kuruluş toplantısı Türkiye'de yapılmış olmasına rağmen Türkiye'nin manevi himayesinde olması gereken Türkmenlerden bu konseye hiç kimsenin alınmamış olmasıydı. Oldubittiyi fark eden Türkiye'nin baskılarıyla Katar'da yapılan ikinci toplantı sırasında genel kurul ve yürütme birimlerine Türkmenlerin temsilci sokması yeniden sağlandı.

Ancak muhalefetin hem kendi içindeki ihtilaflar hem de farklı bölgesel ve uluslar arası güçlerin rekabeti nedeniyle ciddi bir başarı sağlayamaması, yeni bir örgütlenme ihtiyacını getirmekte gecikmedi. Sonradan Suudi Arabistan ve Amerika'nın baskıları ile daha geniş tabanlı bir temsil oluşturma adı altında yeni bir oluşuma gidilerek bu kez Suriye Devrimci Güçler Koalisyonu kuruldu. Bu Koalisyon, tüm Suriye muhalefetini temsil ettiğine inanılan 121 üyeden oluşuyordu. Suriye Türkmenlerini temsilen 3 kişi bu Koalisyonda görev aldı. Destekçi ülkelerin eğilimlerine göre sık sık lider değiştiren Koalisyon'un başına 2015 yılı başında bir Türk (Halid Hoca) seçildi. Hoca'nın görevi 2 yıl sürdükten sonra 2017 başında sona erdi.⁷⁰

Koalisyon faaliyetlerine bir kanaldan devam ederken, muhaliflerin ele geçirdikleri topraklarda işlerin yürütmesi için bir devlet yapılanması ihtiyacı ortaya çıktı. Kurulan bu Suriye

67 Salman Shaikh, "Losing Syria", *Policy Briefings, Brookings Doha Center*, October 2012.

68 "Suriyeli Muhalifler İstanbul'da Toplandı", *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-muhalifler-istanbulda-toplandi-18269088> [Erişim tarihi: 17.03.2017].

69 "The Challenge of Syrian Unity: Reassuring Local Communities and Framing National Consensus", *Brookings Doha Center*, June 2013.

70 "Suriyeli Muhaliflere Türkiyeli Başkan", *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-muhaliflere-turkiyeli-baskan-27899872> [Erişim tarihi: 18.03.2017].

geçici hükümetinde⁷¹ de birkaç Türkmen bakan görev almış ve böylece siyasal muhalefetin daimi unsurlarından biri haline gelmeleri garanti altına alınmıştır.

Bu çatı örgütlenmeler dışında, Türkmenlerin kendi aralarında iç savaş sırasında resmi ya da gayriresmi olarak birçok sivil Türkmen oluşumu ve özellikle Halep Türkmen oluşumları ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içinde bunlar arasından bazıları ayakta kalabilmiş ya da kayda değer faaliyetleri ile günümüze kadar gelebilmiştir.

Bunlar içinde 2012'de kurulan Suriye Türkmen Kitleleri isimli oluşum bir dönem iddialı girişimlerde bulunmuş olsa da, günümüze kadar etkileri sürecek çalışmalar sergilemekte başarı gösterememiştir.

Aynı sıralarda farklı bir oluşum, Suriye Türkmen Meclisi Halep'in güneybatısındaki Bayır Bucak Türkmenlerinin ağırlık taşıdığı bir siyasal kitle olarak öne çıkmaya başladı. Meclis, Türkiye'nin resmi olarak desteği ve maddi yardımları sayesinde diğer gruplara göre çok daha güçlü bir hale gelmiştir. Bugün halen Türkiye tarafından en önemli muhatap kabul edilen Meclis, tüm Suriye Türkmenlerini temsilen delegeleri bünyesinde barındırsa da, tüm Türkmen gücünü bir merkezde toplama hedefinden uzak görünmektedir.

Türkmen siyasal örgütlenmelerinin büyük bir hız kazandığı 2012 yılında İstanbul'da kurulan başka bir hareket, etkileri bugün dahi süren bir kurumsallaşma yarattı. Türkmenleri temsil amacıyla önceleri bir platform olarak kurulan sonradan Suriye Demokratik Türkmen Hareketi adını alan oluşum, Halep Türkmenlerinin temsili açısından da önemli bir platform oldu. Sonrasında bu hareket isim ve kabuk değiştirerek 2014 yılından itibaren, önce Suriye Demokratik Türkmen Hareketi Partisi, ardından Suriye Türkmen Milli Hareketi Partisi'ne dönüştü. Farklı Türkmen fraksiyonlarını da bünyesine alan parti, örgütlenmesini Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan mülteci Türkmenler arasında geniş bir tabana oturtmuştur.

Bu siyasal yapılanmalara rağmen, iç savaş sürecinde Koalisyon içindeki diğer gruplar, Türkmenlerin herhangi bir bedel ödemedi, salt Türkiye'nin ağırlık koymasıyla kolay yoldan siyasal temsil elde ettiklerini öne sürmeye başladı. Bu çelişkiyi gidermek üzere, Türkmenlerin silahlı grupları da aktif biçimde sahada görünmeye başladı. Özellikle 2013 yılından itibaren Türkmen bölgelerindeki gençler silahlanarak muhalefet saflarına katıldılar. Bunda yukarıda bahsi geçen siyasal yapılanmalarda söz sahibi olma hedefinin yanı sıra, savaşın artık tüm yıkıcılığı ile birlikte Türkmen bölgelerine yayılmış olması da etkili oldu.

İlk olarak iki grup ortaya çıktı. Halep kent merkezindeki Türkmenler Fatih Sultan Mehmet birliği adıyla örgütlenirken, kırsal bölgelerdeki gençler Abdülhamit birliği olarak silaha sarıldı. Silahlı gruplar da tıpkı yukarıda bahsi geçen siyasal sürece benzer bir şekilde sürekli bölünme ve birleşmelerle sık sık isim ve boyut değiştirdi. Bir süre sonra Halep bölgesinin değişik yerleşim birimlerinde farklı gruplar ortaya çıktı. Membiç bölgesinde Kanuni Sultan Süleyman, Cerablus'ta Ashabu'l-Yemin, Azez ve Halep merkezlerinde Fatih Sultan Mehmet birliklerine ilave olarak bir

---

71 <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa> [Erişim tarihi: 21.03.2017].

de Sultan Murat, Bab bölgesinde Nureddin Şehid ve Ahfadu Fatih'in gibi yerel silahlı gruplar belirdi.

Sahada yaşanan bu dağınık görüntüyü bütünleştirmek amacıyla yapılan girişimler sonrasında Halep Türkmen Askeri Meclisi kuruldu. Bu toparlama çabası sonradan bazı grupların ayrılması ile 2013 yılından itibaren önce Selçuklu Tugayı, ardından o da değişerek Birinci Fetih Tümeni adını aldı. Bir süre sonra yukarıda adı geçen grupların bir bölümü birleşerek bu kez Süleyman Şah adı ile yeni bir tugay kurdular. Bu isim kargaşası 2015 yılında Türkiye ile ABD arasında anlaşmaya varılan Eğitim-Donat Programı çerçevesinde bazı grupların Özgür Suriye Ordusu ile birlikte askeri eğitime alınmaları sonrasında yeni bir biçim aldı.

Böylece bağımsız olarak cephede mücadele veren Türkmenler, 2015 yılı sonu itibarıyla Selçuklu Tugayı ve Sultan Murat Tugayı adıyla iki büyük grup olarak yapılandırılmıştı. Bunlara ilave olarak Özgür Suriye Ordusu ve Şam Cephesi (Cephetü's-Şamiyye) içinde mücadele veren değişik Türkmen gruplar bulunmaktadır.

Savaşın en yoğun yaşandığı Halep bölgesindeki Türkmen sivillerin durumu, savaşın seyrine göre başlardan itibaren giderek şiddetlenen bir mağduriyete dönüşmüştür. Halep şehir merkezinde olaylar kırsalına göre biraz geç başladığından, kırsal bölgelerdeki insanlar önce Halep şehir merkezine akrabalarının yanına göç etmişlerdi. Ancak çatışmalar şehir merkezine sıçradığında ve varil bombalı saldırılar arttığında bu kez Türkmenler tekrar kırsala dönmek zorunda kaldı. Halep'ten kitlesel Türkmen göçleri iki farklı dönemde oldu. Bunlardan ilki 2012 yılı ortalarında, diğeri de 2013 yılı Ocak ayından itibaren günümüze kadar yaşandı.

2014 yılından itibaren tüm Türkmen kırsal bölgelerinin IŞİD tarafından işgali sonrasında, Türkmenler bu kez yoğun biçimde Türkiye'ye göç ettiler. IŞİD'le mücadele çerçevesinde ABD'nin hava desteğini alan PKK'ya bağlı grupların 2015 Temmuz ayında Suriye'nin kuzeyinde ilan ettikleri üç kantonu doğu-batı yönünde tüm Türkiye sınırının tümünü kapsayacak şekilde birleştirme girişimi, bölgede yüzlerce yıldır yaşayan Türkmenleri yerlerinden edilmesi riskiyle karşı karşıya bıraktı. PKK uzantısı grupların kontrolü yeniden ele geçirdikleri Kobani başta olmak üzere tüm kuzey Suriye bölgelerinde Türkmen ve Arap etnisitelerine yönelik kaçırma siyaseti bu bölgede yaşayan Türkmenlerin Türkiye nezdindeki hayati önemini yeniden gündeme getirdi.

2015 sonu itibarıyla Halep kent merkezindeki Türkmen mahalleleri, Özgür Suriye Ordusu'na bağlı muhalefet gruplarınca kontrol edilirken, kırsal bölgeler tamamen IŞİD'in denetiminde bulunmaktaydı. Türkiye ile ABD'nin ortaklaşa yürüttüğü operasyonlarda Türkmenlerin yaşadığı tarihi coğrafyayı tampon bölge haline getirme çabaları öne çıkmıştır. IŞİD işgalinde bulunan Türkiye-Suriye sınırının 120 km'lik hattını terörden temizlemek üzere Ağustos 2016 tarihinde başlayan ve 7 ay süren Fırat Kalkanı Harekatı ile Türkmenlerin tarihi yurtlarının önemli bir bölümü yeniden özgürleştirilmiş oldu.⁷²

72 <http://www.aljazeera.com.tr/konular/firat-kalkani-harekatı> [Erişim tarihi: 01.04.2017].

Bugün kuzey Suriye'deki Türkmenlerin tarihî coğrafyası % 80 oranında Özgür Suriye Ordusu'na bağlı silahlı güçlerin, kalan toprakların bir bölümü PKK'ya bağlı PYD güçlerinin ve Esed rejimine bağlı güçlerin denetiminde bulunmaktadır. Türkmen sivillerin büyük bölümü Türkiye'ye sığınmış, gençlerin önemli bir bölümü silahlanmış ve ekonomik varlıkların neredeyse tamamı talan edilmiş durumdadır. Fırat Kalkanı Harekatından sonra bir bölümü topraklarına geri dönmüş olsa da, kadın ve çocukların önemli bir bölümü 2017 yılı itibarıyla halen Türkiye'de bulunmaktadır.

Halep Türkmenlerinin ilk göç merkezleri Türkiye'nin sınır illeri olmuştur. Kamplarda kalan Türkmen sayısı yaklaşık 30 bin kadardır. Kamplar dışında kalan Türkmenlerin sayısı ise yaklaşık 200 bin kadardır. Bu kişilerin büyük bölümü Türkiye'nin değişik illerindeki akrabalarının yanına yerleşmiştir. Kamplarda kalanların eğitim dâhil ihtiyaçlarının tamamını Türkiye karşılamaktadır.

Tüm bu karamsar tablo, Suriye iç savaşının Türkmen bölgelerindeki yıkımın bir bölümünü göstermektedir. Zira Türkmenlerin savaş sonrasında yeniden yapılanma sürecinde Suriye'nin geleceğine dair söylecek bir sözü bulunmakla birlikte bunu dile getirecek bir liderlikten yoksun olması halen ciddi bir sorundur. Yine bu savaş sürecinde belirgin biçimde ortaya çıktığı gibi, yaşlı kuşak ile genç kuşak arasındaki fark giderek büyümektedir. Ayrıca öteden beri varolan aşiret, aile ve boy ihtilafları lokal düzeyde halen canlı biçimde devam etmektedir. Bu sorunlar, onların Suriye'nin geleceği inşa edilirken önemli bir kitle olarak tek bir ağızdan söz söylemelerini zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Türkmenler, değişen boy adlarına rağmen, bin yıldır Suriye'de ve özellikle Halep bölgesinde varlıklarını muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu süre boyunca kimi zaman bölgenin kurucu siyasi unsurları olmuş, kimi zaman da farklı devletlerin tebası durumuna düşmüşlerdir. Her siyasal ve askeri kaos, toplumsal yapıları üzerinde etkisini gösterse de, bölgedeki Türkmenler bir şekilde günümüze kadar homojen bir toplumsal yapıyı korumuştur.

Modern dönemle birlikte Anadolu coğrafyasından ayrılan Türkmenler, önceleri Fransız mandası altında ve 1946 yılından itibaren de bağımsız Suriye döneminde milliyetçi politikaların ve ideolojik baskıların ağırlığını hep hissetmişlerdir. Siyasal çalkantılarla dolu bir coğrafyada yaşamının getirdiği zorluklarla beraber, büyük bir kültürel mirası da taşıyan bu topluluk, 2000'li yıllarla birlikte ciddi bir rahatlama içine girdi. Osmanlı sonrası dönemde ilk defa Anadolu coğrafyası ile rahat bir ilişki kurabilen Türkmenler bunun meyvelerini fazlasıyla topladılar. Ancak kısa süren bu istikrar dönemi ardından başlayan Arap Baharı (2011) ile birlikte Türkmenler için daha zorlu bir dönemin kapıları aralanmış oldu. Binlerce yıldır yaşadıkları toprakları bugün farklı grupların kontrolü altında bulunan Türkmenler, hem kendi yurtlarının özgürleşmesi hem de toplumsal varlıklarının muhafazası mücadelesini vermektedir.

KAYNAKÇA

- “60 Bin Kişilik Ordumuz Hatay ve Halep’i İşgal Edecekmış”, *İkdam Gazetesi*, 4 Nisan 1939.
- “Targeting Research for Poverty Reduction in Marginal Areas of Rural Syria”, *Development and Change* 37 (3), Institute of Social Studies, (2006), s. 627-648.
- Allouni, A. Aziz, “The Labor Movement in Syria”, *Middle East Journal*, Vol. 13, No 1 (Winter 1959), s. 64-76.
- Antoun, Richard T. ve Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*, State University of New York, Binghamton 1991.
- Ayntabi, Muhammet Fuad, *Haleb fi Miete Amin 1850-1950*, III, Turas Yayınevi, Halep 1993.
- Azimli, Mehmet, “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu”, *Türkler*, IV, ed. H. Celal Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-675.
- Batatu, Hanna, “Some Observations on the Social Roots of Syria’s Ruling, Military Group and the Causes for Its Dominance”, *Middle East Journal*, Vol. 35, No 3, (Summer 1981), s. 331-344.
- _____, *Syria’s Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton University Publications, Princeton 1999.
- Bazoğlu, Duygu Sezer, “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ed. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 441-464.
- Bostancı, Işıl, *Halep Türkmenleri (Boy ve Oymaklar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.
- Bou-Nacklie, N. E., “Les Troupes Speciales: Religious and Ethnic Recruitment, 1916-46”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University, Vol. 25, No 4, (Nov. 1993), s. 645-660.
- Dam, Nicholas Van, “Minorities and Political Elites in Iraq and Syria”, *Sociology of Developing Societies’ The Middle East*, ed. Talal Asad ve Roger Owen, Macmillan, New York 1983, s. 138-153.
- _____, *Suriye’de İktidar Mücadelesi*, çev. Aslı Falay Çalkıvık – Semih İdiz, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- Dusen, Michael H. Van, “Political Integration and Regionalism in Syria”, *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 26, No 2, (Spring 1972), s. 123-136.
- Esmer, Ahmet Şükrü, “Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi*, ed. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 343-361.
- Faksh, Mahmud A., “The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No 2, (Apr. 1984), s. 133-153.
- Hinnebusch Raymond, A., *Syria: Revolution from Above*, Routledge, London 2002.
- Hopwood, Derek, *Syria 1945-1986: Politics and Society*, Routledge Publish, New York-London 1988.
- Hourani, Albert, *Syria and Lebanon: a Political Essay*, Oxford University, 1968.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1983.
- Kaya, Zafer, *Suriye’de Türk Varlığı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987.
- Kaylani, Nabil M., “The Rise of the Syrian Ba’th, 1940-1958: Political Success, Party Failure”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No 1, (Jan. 1972), s. 3-23.
- Khalaf, Sulayman N., “Land Reform and Class Structure in Rural Syria”, *Syria: Society, Culture, and Polity*, ed. Richard T. Antoun – Donald Quataert, State University of New York, 1991, s. 63-78.
- Khoury, Philip, “Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate”, *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, Vol. 13, No 4, (Nov. 1981), s. 441-469.
- _____, “The Tribal Shaykh, French Tribal Policy, and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 18, No 2, (Apr. 1982), s. 180-193.

- _____, *The Politics of Nationalism; Syria and the French Mandate, 1920-1936*, Princeton University Press, 1987.
- Kushner, David, "Conflict and Accomodation in Turkish-Syrian Relations", *Syria Under Assad: Domestic Constraints and Regional Risks*, ed. Moshe Maoz ve Avner Yaniv, Routledge, London 1986, s. 85-104.
- Lewis, Norman N., "The Frontier of Settlement in Syria, 1800-1950", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol 31, No 1, (Jan. 1955), New Jersey, USA, s. 48-60.
- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, V, Kolektif (çev. Seha L. Meray), İş Bankası Yayınları, İstanbul 1993.
- Mahhouk, Adnan, "Recent Agricultural Development and Bedouin Settlement in Syria", *Middle East Journal*, Vol. 10, No 2, (Spring 1956), s. 166-176.
- Maoz, Moshe, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, Vol. 26, No 4, (Autumn 1972), s. 389-404.
- _____, "Emergence of Modern Syria", *Modern Syria: from Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East*, ed. M. Maoz, Onn Winckler ve J. Ginat, Sussex Academic Press, Brighton 1999, s. 6-53.
- _____, "Syria: Creating a National Community", *Ethnic Conflict and International Politics in the Middle East*, ed. Leonard Binder, University of Florida, 1999, s. 83-112.
- Martin, Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, Manchester University Press, Manchester 2005.
- Mason, Robert Scott, "Syria: The Society and Its Enviroment", *Syria: A Country Study*, ed. Thomas Collelo, Library of Congress Cataloging in Publication Data, Washington 1988, s. 62-73.
- Muallim, Velid, *Suriye 1918-1958 – el-Tahaddi ve el-Muvacehe*, Daru'l Fekr, Şam 1995.
- Okur, Mehmet Akif, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, ed. T. Yılmaz – M. Şahin, Platin Yayınları, Ankara 2004, s. 1-32
- Olmert, Y., "Britain, Turkey and the Levant Question during the Second World War", *Middle Eastern Studies (MES)*, Vol. 23, No 4, (Oct. 1987), s. 437-452.
- Pipes, Daniel, "The Alawi Capture of Power in Syria", *Middle Eastern Studies*, Milton, Vol. 25, No 4, (Oct. 1989), s. 429-450.
- _____, *Greater Syria: The History of an Ambition*, Oxford University Press, 1992.
- Rabinovich, Itamar, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol 14, (1979), s. 696-698.
- Rıdvan, Velid, *Müşkiletü'l-Miyah Beyne Suriye ve Turkiya*, Turas, Halep 2004.
- Rondot, Pierre, "Minorities in Arab Orient Today", *Man, State and Society in the Contemporary Middle East*, ed. Jacob M. Landau, Praeger Publish, New York 1972, s. 267-281.
- Sanjian, Avedis K., "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish-Syrian Relations (1939-1956)", *Middle East Journal*, Middle East Institute, Vol. 10, No 4, (Autumn 1956), s. 379-394.
- Sevim, Ali, "Kuzey Suriyede Görünen İlk Türk Emiri Han Oğlu Harun", *Belleten*, XLIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1979, s. 365-380.
- Smith, C. G., "The Emergence of the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No 3, The Middle East, (Jul. 1968), Thousand Oaks, LA, USA, s. 3-17.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Türk Tarih Kurum, Ankara 1989.
- Sukkar, Nebil, "The Crisis of 1986 and Syria's Plan for Reform", *Contemporary Syria – Liberalization Between Cold War and Cold Peace*, ed. Kienle Eberhard, I. B. Tauris, London 1994, s. 26-43.

- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1969, s. 1-149.
- Şahin, İlhan, "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", *İ. Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S 12, İstanbul 1982, s. 687-712.
- Tanenbaum, Jan Karl, "France and the Arab Middle East, 1914-1920", *Transactions of American Philosophical Society, New Series*, Vol. 68, No 7, Philadelphia 1978, s. 1-50.
- Taş, Kenan Ziya, "Türkiye-Suriye ilişkilerinde Çakışma ve Çatışma Alanlarının Tarihi Arka Planı", *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Tebliğleri*, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2003, s. 735-745.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları 17 Mart 1337 (1921) – 25 Şubat 1337 (1922)*, I, III, İşbankası Yayınları, İstanbul 1999.
- Thomas, Martin, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, Manchester University, 2005.
- Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi*, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara 1966.
- Umar, Ömer Osman, "Suriye Türkleri", *Türkler*, XX, ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 594-602.
- _____, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- _____, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, Elazığ 2003.
- Winckler, Onn, *Demographic Developments and Population Policies in Baathist Syria*, Sussex Academic Press, Brighton 1998.
- Ziser, Eyal, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, I. B. Tauris, London 2007.

Raporlar

- "The Challenge of Syrian Unity: Reassuring Local Communities and Framing National Consensus", *Brookings Doha Center*, June 2013.
- "Uncharted Waters: Thinking Through Syria's Dynamics", *International Crisis Group, Middle East Briefing*, No 31, Damascus/Brussels, 24 November 2011.
- Galvani, John, "Syria and the Baath Party", *MERIP Reports*, No 25, (Feb. 1974), s. 3-16.
- Haddad, Bassam, "Change and Stasis in Syria: One Step Forward...", *Middle East Report*, No 213, Middle East Research and Information Project, (Winter 1999), s. 23-27.
- _____, "Syria's Curious Dilemma", *Middle East Report*, No 236, (Fall 2005), s. 4-13.
- Les Frontières de la Syrie Moderne*, Syria, Institut Francais du Proche-Orient T. 4, Fasc. 1, (1923), s. 81-83.
- Leverett, Flynt ve Flynt Lawrence, "Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire", *Brookings Institution Report*, Washington 2005, s. 57-98.
- _____, "Syria Under Bashar: Domestic Policy Challenges", *ICG Middle East Report*, No 24, 11 February 2004.
- Mehlem, Hisham, "Syria between Two Transitions", *Middle East Report*, No 203, *Lebanon and Syria: The Geopolitics of Change*, (Spring 1997), s. 2-7.
- Shaikh, Salman, "Losing Syria", *Policy Briefings, Brookings Doha Center*, October 2012, s. 1-18.
- Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 1994, s. 29-44.

Elektronik Kaynaklar

- “Bashar: A year of cautious reform”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1442526.stm [Erişim tarihi: 15.02.2017].
- “Suriyeli Muhalifler İstanbul’da Toplandı”, Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-muhalifler-istanbulda-toplandi-18269088> [Erişim tarihi: 17.03.2017].
- “Suriyeli Muhaliflere Türkiyeli Başkan”, Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-muhaliflere-turkiyeli-baskan-27899872> [Erişim tarihi: 18.03.2017].
- <http://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic> [Erişim tarihi: 10.04.2017].
- <http://www.aljazeera.com.tr/konular/firat-kalkani-harekati> [Erişim tarihi: 01.04.2017].
- <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa> [Erişim tarihi: 21.03.2017].
- <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-mersin-de-devlet-bakani-kursad-tuzmen-ve-suriye-ekonomi-ve-ticaret-bakani-ile-toplanti> [Erişim tarihi: 15.03.2017].
- <https://www.deik.org.tr/etkinlikler-turk-suriye-is-konseyi-v-ortak-toplantisi> [Erişim tarihi: 15.03.2017].
- https://www.jstor.org/stable/4195180?seq=1#page_scan_tab_contents [Erişim tarihi: 11.02.2017].
- Kherallah, M., T. Alahfez, Z. Sahloul, K. D. Eddin, G. Jamil, “Health care in Syria before and during the crisis” <http://www.avicennajmed.com/text.asp? 2012/2/3/51/102275> [Erişim tarihi: 13.02.2017].